

5. Η θεωρία του Τόμας Χομπς για το ένστικτο της αυτοσυντήρησης

A1. Ερωτήσεις γνώσης - κατανόησης

1. Σύμφωνα με τη θεωρία του Τόμας Χομπς:
 - α) Σε ποια κατάσταση βρίσκονταν οι άνθρωποι πριν συμπήξουν κοινωνίες;
 - β) Ποιο κίνδυνο αντιμετώπιζαν;
 - γ) Πώς ξεπέρασαν αυτόν τον κίνδυνο;
 - δ) Ποιος κίνδυνος ελλοχεύει για τους ανθρώπους μετά τη συγκρότηση των κοινωνιών και πώς τον αντιμετώπισαν;
2. Ποιο είναι, κατά τον Τόμας Χομπς, το ιδανικό σύστημα πολιτικής διακυβέρνησης και γιατί λείπει απ' αυτό η ελευθερία του ατόμου;
3. Να εξηγήσετε σύντομα τις ακόλουθες φράσεις και όρους της φιλοσοφίας του Τόμας Χομπς:
αίτημα της ειρήνης, κοινωνικό συμβόλαιο, φυσική κατάσταση, πόλεμος όλων εναντίον όλων, ένστικτο της αυτοσυντήρησης, απόλυτη μοναρχία.
4. *«Επομένως είναι φανερό ότι οι άνθρωποι, όταν ζουν χωρίς μια κοινή εξουσία που να τους εμπνέει δέος, βρίσκονται σ' εκείνη την κατάσταση που ονομάζεται πόλεμος και αυτός ο πόλεμος είναι πόλεμος όλων εναντίον όλων. Γιατί πόλεμος δεν είναι μόνον οι μάχες ή η ενέργεια του να πολεμάει κανείς αλλά είναι και η χρονική διάρκεια κατά την οποία υπάρχει η βούληση της διεκδίκησης κάποιου πράγματος μέσα από μια μάχη. Συνεπώς η έννοια του χρόνου πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την εξέταση της φύσης του πολέμου. Όπως συμβαίνει με τον καιρό. Γιατί η φύση του κακού καιρού δεν βρίσκεται μόνο σε μια ή δυο βροχοπτώσεις, αλλά σε μια προδιάθεση πολλών προηγούμενων ημερών που οδηγεί σε αυτό το αποτέλεσμα. Έτσι και με τη φύση του πολέμου, ο οποίος δεν συνίσταται μόνο στις συγκρούσεις αλλά και στην προδιάθεση που οδηγεί στον πόλεμο (...) Επομένως σε μια κατάσταση*

πολέμου, κατά την οποία όλοι είναι εχθροί όλων, τα πάντα μπορεί να συμβούν. Το ίδιο ισχύει, όταν η μόνη ασφάλεια που έχουν οι άνθρωποι απορρέει από τη φυσική τους δύναμη και την επινοητικότητα τους. Σε αυτή την κατάσταση δεν υπάρχει χώρος για εργασία γιατί τα αποτελέσματά της είναι δύσκολο να διατηρηθούν και συνεπώς η γη μένει ακαλλιέργητη. Δεν υπάρχει ναυσιπλοΐα ούτε χρήση των προϊόντων που μπορεί να εισαχθούν δια θαλάσσης. Ούτε οικοδομική τέχνη, ούτε μέσα μεταφοράς, ούτε μετακίνηση εκείνων των πραγμάτων που λόγω του βάρους τους απαιτούν συλλογική προσπάθεια, για να μετακινηθούν. Δεν υπάρχει γνώση του τι υπάρχει στη γη. Ούτε μέτρηση του χρόνου ούτε τέχνες ούτε γράμματα ούτε κοινωνία και το χειρότερο όλων, υπάρχει συνεχής φόβος και κίνδυνος να χάσει κανείς τη ζωή του βιαίως. Και η ζωή του ανθρώπου είναι μοναχική, φτωχή, άθλια, άγρια και σύντομη».

Thomas Hobbes, *Leviathan*, edited with an introduction by C. B. Macpherson, Penguin Books, 1985, σσ. 185-186

- α) Σε ποιο θέμα αναφέρεται ο Χομπς στο παραπάνω απόσπασμα;
 - β) Ποια λύση προτείνει, σύμφωνα με το σχολικό βιβλίο, για την έξοδο του ανθρώπου από την κατάσταση που περιγράφει;
5. Ποιες είναι οι περιγραφικές και ποιες οι αξιολογικές προτάσεις; Να τις εξηγήσετε δίνοντας ένα παράδειγμα σε κάθε περίπτωση.
6. α) Τι ονομάζουμε φυσιοκρατική πλάνη¹;
- β) Σε τι συνίσταται η φυσιοκρατική πλάνη στην περίπτωση της θεωρίας του Τόμας Χομπς;

A2. Ερωτήσεις σύνθεσης - κρίσης

1. Να αξιολογήσετε τις θέσεις της πολιτικής φιλοσοφίας του Τόμας Χομπς, γράφοντας ένα δοκίμιο έκτασης 400 περίπου λέξεων.

¹ Τη φυσιοκρατική πλάνη επεσήμανε για πρώτη φορά ο Νταϊβιντ Χιουμ, παρ' όλο που ο ίδιος δεν χρησιμοποίησε ποτέ αυτό τον όρο (βλ. David Hume, *A Treatise of Human Nature*, Oxford, Clarendon Press, 1967, σσ. 469-470).

2. Αφού παρουσιάσετε τις απόψεις του Πρωταγόρα και του Γλαύκωνος για τον τρόπο γένεσης των κοινωνιών², να τις συγκρίνετε με τις αντίστοιχες απόψεις του Χομπς και να δείξετε τις ομοιότητες και τις διαφορές. (συνθετική - δημιουργική εργασία)
3. Γιατί, κατά τη γνώμη σας, ο Χομπς θεωρεί ως καταλληλότερη μορφή πολιτεύματος την απόλυτη μοναρχία;
4. Ο Χομπς θεωρήθηκε ότι περιέπεσε στη φυσιοκρατική πλάνη. Ποιοι άλλοι φιλόσοφοι, των οποίων τις θέσεις εξετάσαμε σε προηγούμενες ενότητες, έκαναν το ίδιο σφάλμα; Να αιτιολογήσετε τη θέση σας³.
5. *«Είναι φανερό σε μένα, τόσο από τη λογική όσο και από τις Γραφές ότι η πολιτική εξουσία (είτε ανήκει στον ένα, όπως συμβαίνει στη μοναρχία, είτε σε μια συνέλευση, όπως συμβαίνει στη δημοκρατική και αριστοκρατική κοινοπολιτεία) θα πρέπει να είναι τόσο μεγάλη όσο μεγαλύτερη θα μπορούσαν ποτέ να τη φαντασθούν οι άνθρωποι. Κατά τη γνώμη κάποιων αυτή η απεριόριστη εξουσία θα προκαλούσε πολλά δεινά, αλλά τα δεινά που θα προκαλούσε η έλλειψή της, που είναι ο διαρκής πόλεμος όλων εναντίον όλων, είναι πολύ χειρότερα. Η κατάσταση του ανθρώπου σ' αυτή τη ζωή δεν θα είναι ποτέ απαλλαγμένη δυσχερειών. Δεν μπορεί όμως να υπάρξει μεγαλύτερη δυσχέρεια σε μια κοινωνία από εκείνη που προκύπτει από την ανυπακοή των υπηκόων και από την καταπάτηση εκείνων των συμφωνιών πάνω στις οποίες η ίδια η κοινωνία οφείλει την ύπαρξή της».*

Τόμας Χομπς, ό.π., σ. 260

Πώς κρίνετε τις απόψεις του Χομπς για την πολιτική εξουσία;

² Βλ. Πλάτωνος Πρωταγόρας 320 και Πολιτεία 2.369 κ.ε.

³ Πρβλ. την ερώτηση Α2 (2) στην ενότητα «Οι σοφιστές και ο Σωκράτης». Επίσης θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι και οι Επικούρειοι περιπίπτουν στη φυσιοκρατική πλάνη, όταν υποστηρίζουν ότι όλοι οι άνθρωποι επιζητούν από τη φύση τους την ηδονή, άρα γι' αυτό θα πρέπει να την επιδιώκουν (πρβλ. συνοδευτικό κείμενο 5 στη σχετική ενότητα).

B. Συνοδευτικά κείμενα

1.

- **Ο άνθρωπος στη φυσική του κατάσταση, κατά τον Τόμας Χομπς.**

Στο σημείο μηδέν της συγκρότησης του πολιτικού στοιχείου ως τεχνητής παραγωγής, ενεργούν δυο αρχές που θα εξηγήσουν τη λογική αυτής της συγκρότησης: (1) ο άνθρωπος της φύσης κατατρώνεται από μια ισχυρή, απεριόριστη και σταθερή επιθυμία να κυριαρχήσει στα πάντα, για να αναγνωριστεί καθολικά: η ματαιοδοξία, η λαχτάρα για τη δόξα διακρίνουν την ανθρώπινη φύση από την καθαυτό ζωτικότητα (2) ο άνθρωπος της φύσης είναι ένα πλάσμα που βασανίζεται από τη σκέψη ότι θα πεθάνει βίαια εξαιτίας του άλλου: η επίγνωση του θανάτου αποκαλύπτει την ανθρωπινότητα του ανθρώπου.

Το ζήτημα αξίζει να εξεταστεί: Από την πρώτη αρχή ευχερώς συνάγεται ότι η φυσική κατάσταση ισοδυναμεί με ένα διηλεκτή πόλεμο: «Δεν υπάρχει για τον άνθρωπο άλλος πιο εγγυημένα λογικός τρόπος για να εξασφαλιστεί από το να κυριαρχήσει πάνω στους άλλους, με τη βία ή το δόλο, ώσπου να μην υπάρχει μεταξύ των επίφοβων άλλος ισχυρότερος για να τον απειλήσει». Σε αυτό τον ανταγωνισμό και στη δυσπιστία που γεννά το αίσθημα του κινδύνου έρχεται να προστεθεί μια ανεξάντλητη όρεξη για δόξα, εφόσον κάθε άνθρωπος, προκειμένου να πειστεί για τη δύναμή του, επιδιώκει να διαβάσει τον τρόπο στα μάτια των άλλων και παλεύει για το γόητρό του. Απ' όπου και η περίφημη ρήση του Χομπς: «Ο άνθρωπος είναι λύκος για το συνάνθρωπό του».

.....
Ο Χομπς γράφει μέσα στο *De Cive*: «Κάθε άνθρωπος επιθυμεί αυτό που του φαίνεται καλό και αποφεύγει αυτό που του φαίνεται κακό, αλλά αυτό που αποφεύγει πάνω απ' όλα είναι το χειρίστο από τα φυσικά δεινά, τουτέστι το θάνατο... Όθεν συνάγω το συμπέρασμα ότι το πρώτο θεμέλιο του φυσικού δικαίου είναι πως ο καθένας προστατεύει τη ζωή και την αριτιμέλειά του όσο του επιτρέπουν οι δυνάμεις του να πράξει». Ο Χομπς και ο Σπινόζα συμφωνούν ότι το

φυσικό δίκαιο ορίζει ένα δικαίωμα ασφάλειας συνδυασμένο με μια απειορίστη λαχτάρα για δύναμη.

Αυτή είναι η φυσική κατάσταση του ανθρώπου, διχαζόμενου ανάμεσα σε μια δίψα για κυριαρχία, που τον φέρνει αντιμέτωπο με τους ομοίους του, του εμπνέει μόνιμη δυσπιστία και τον μεθά με μια φιλοπόλεμη ματαιοδοξία, και διαποτισμένου, από την άλλη, μ' έναν πανικό για το θάνατο, συνδεδεμένο με το προαίσθημα ότι η σωματική δύναμη δεν είναι ποτέ αρκετά επαρκής, κι ο κάτοχός της ως εκ τούτου κινδυνεύει να υποκύψει στο δόλο ή σε κάποια «μυστική πλεκτάνη». Αυτός ο φόβος έχει ορθολογικά αποτελέσματα, γιατί εξαιτίας του ο άνθρωπος συνειδητοποιεί τα όριά του και την ανάγκη ν' αποκοπεί από την απειλητική φύση. Η ιστορία αρχίζει με το φόβο του θανάτου - η ιστορία ως ρήξη με τη φύση και ταυτόχρονη ίδρυση της πολιτικής. Η φιλοδοξία των ανθρώπων να γίνουν κύριοι της μοίρας τους σχετίζεται με την απόφασή τους να απομακρυνθούν από τη φύση και συμπίπτει με ένα κατεξοχήν ορθολογικό εγχείρημα: «Ενόσω οι άνθρωποι ζουν χωρίς κοινή εξουσία που να τους εξασφαλίζει τον αλληλοσεβασμό, ζουν υπό συνθήκες πολέμου, και πολέμου του καθενός ατομικά ενάντια στον καθένα».

Ζαν Μισέλ Μπενιέ, *Ιστορία της νεωτερικής και σύγχρονης φιλοσοφίας*, μετάφραση Κ. Παπαγιώργης, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 68-71

2.

• **Το κοινωνικό συμβόλαιο, κατά τον Τόμας Χομπς.**

«Η φύση του ανθρώπινου πνεύματος είναι τέτοια, ώστε, αν δεν συγκρατείται από το φόβο κάποιας εξουσίας κοινής για όλους, θα φοβάται ο ένας τον άλλο», γράφει ο Χομπς στον πρόλογο του *De Cive*. Τη θέση του θανάτου την παίρνει το κράτος δηλαδή προτιμάμε έναν καταμετρήσιμο κίνδυνο, προσωποποιημένο στον ηγεμόνα, από έναν ατελεύτητο κίνδυνο. Ο αμοιβαίος φόβος επιβάλλει σα λύση, έλλογη επειδή έρχεται σε ρήξη με την τάξη των φυσικών δεδομένων, το κράτος, κοινή εξουσία δημιουργημένη χάρη στο συμβόλαιο που ο Χομπς συντάσσει ως εξής: «Εξουσιοδοτώ αυτό το άτομο ή συνέλευση ατόμων και απεμπολώ το δικαίωμά μου να αυτοκυβερνώμαι υπό τον όρο ότι θα απεμπολήσεις και εσύ το ίδιο δικαίωμά σου και θα εξουσιοδοτήσεις τις πράξεις σου κατά τον ίδιο τρόπο» (Λεβιάθαν,

κεφ. XVII). Αυτό το συμβόλαιο σημαίνει ταυτόχρονα συνεταιρισμό και υποταγή: παραιτούμαι από το φυσικό μου δικαίωμα πάνω σου όπως και συ πάνω σε μένα κι εμπιστευόμαστε από κοινού τα δικαιώματά μας σε έναν ηγεμόνα (ή μια συνέλευση) που είναι έτσι «ο τεχνητός άνθρωπος» ή το κράτος (ο Λεβιάθαν). Αυτό το συμβόλαιο τονίζει δυο έννοιες-κλειδιά για τη νεωτερική πολιτική πραγματικότητα, για την οποία το ζήτημα δεν αφορά στο καλύτερο πολίτευμα, αλλά στις προϋποθέσεις της νόμιμης υπακοής: τις έννοιες της εξουσιοδότησης (ή νομιμοποίησης) και της αντιπροσώπευσης. Παράγει άλλωστε, ταυτόχρονα με τη θέσπιση του ηγεμόνα, κι ένα στοιχείο που δεν προϋπήρχε: το λαό. Το συμβόλαιο εγκαθιδρύει την Τρίτη Τάξη, της οποίας η μεσολάβηση ισοδυναμεί με διακανονισμό μεταξύ των ανθρώπων, που ξεφεύγουν έτσι από τη φυσική βία και συνυπάρχουν ειρηνικά.

Τα κατηγορήματα της κυριαρχίας απάγονται από την εξής θέση της Τρίτης Τάξης: ο ηγεμόνας, αυτός ο «θνητός Θεός», τίθεται υπεράνω του συμβολαίου, πράγμα που καθιστά τις πράξεις του αδιαμφισβήτητες. Είναι η μοναδική πηγή του δικαίου και του αδικού, ειδικά στον τομέα της ιδιοκτησίας (ο Χομπς υποτάσσει στο νόμο του και την ίδια την Εκκλησία). Συνεπώς η κυριαρχία είναι απόλυτη, επειδή κληρονομεί απεριόριστα δικαιώματα τα οποία οι άνθρωποι της εμπιστεύτηκαν. Οι όροι του συμβολαίου απηχούν, βέβαια, τη δυνατότητα η κυριαρχία να είναι δημοκρατική, δηλαδή εγγυημένη από μια συνέλευση. Μόνο που ο Χομπς, ολοφάνερα, δεν πιστεύει καθόλου ότι μια δημοκρατική συνέλευση μπορεί να υπακούει σε μια πλειοψηφική διαδικασία και ν' αντιπροσωπεύει *stricto sensu* [με την πιο αυστηρή έννοια] το λαό: «Μολονότι σε κάθε δημοκρατία το δικαίωμα της κυριαρχίας ανήκει στη συνέλευση που δυνητικά είναι ολόκληρο το σώμα, πάντα ένας άνθρωπος ή ένας μικρός αριθμός ατόμων κάνουν χρήση αυτού του δικαιώματος (...). Αυτός ο άνθρωπος ή αυτά τα άτομα, αναγκαστικά καθοδηγούν το σύνολο, έτσι ώστε η δημοκρατία να μην είναι τίποτε περισσότερο στην πράξη παρά μια αριστοκρατία ρητόρων, διακοπτόμενη ενίοτε από την προσωρινή μοναρχία ενός ρήτορα» (*Elements of Law II 5*).

Ο Χομπς παραμένει εκ πεποιθήσεως μοναρχικός, έστω και αν το σημείο αφετηρίας που θέτει για την πολιτική επιτρέπει θεωρητικά τη

δυνατότητα μιας δημοκρατίας. Η δημοκρατική τάση ενυπάρχει πηγαία, κατ' αυτόν, σε κάθε πολίτευμα, εφόσον η μοναρχία ή η αριστοκρατία έχουν προκύψει από ένα συμβόλαιο και συνεπώς από τη συναίνεση όλων. Η κυριαρχία είναι απόλυτη, σε κάθε περίπτωση, ως το τεχνητό πνεύμα του γιγάντιου τούτου σώματος, που είναι το κράτος, γι' αυτό και πρέπει να επιβάλλει τη βούλησή της ως μοναδική και αδιαμφισβήτητη: «Το κράτος είναι ένα πρόσωπο του οποίου η βούληση πρέπει να κατισχύει, σύμφωνα με τη συνθήκη που το έφτιαξε, ως βούληση πάντων των υπολοίπων και το οποίο δύναται να κάνει χρήση όλων των δυνάμεων και όλων τους των μέσων, προκειμένου να εξασφαλίζει την ειρήνη και το κοινό καλό» (*De Cive V*).

ό.π., σσ. 72-73